

ВІД СВЯЩЕННОЇ ГЕОГРАФІЇ ДО ГЕОПОЛІТИКИ: ТРАДИЦІЇ ІНДІЙСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ

ОСНОВНІ тенденції розвитку сучасного постбіполярного світу є предметом ретельного вивчення політологів. Виникнення нового міжнародного порядку, посилення взаємодії між державами у межах процесів глобалізації, подальший прогрес у різних галузях науки та технологій зробили можливим посилення позицій країн, які раніше перебували на периферії міжнародних подій, і це не може лишатися непоміченим явищем. Окреме місце у таких дослідженнях посідають претензії так званих “нових гравців” на політичній карті світу, у тому числі двох азійських велетнів – Китаю та Індії, які у нових умовах намагаються знайти відповідне місце для себе, враховуючи не тільки свої ресурси, а й велике цивілізаційне надбання, так би мовити, “славу давніх часів”. У порівнянні з Китаєм Індія виступає в цьому сенсі “молодшим братом”, враховуючи політичні реалії останнього півсторіччя, проте її претензії на більш активну роль у справах не лише континенту, а й усього світу лунають голосно та наполегливо. Такі амбіції поступово починають серйозно сприйматись у світі, зокрема, на думку російських дослідників, “...все більше утверджується погляд на Індію як на одного з найбільш авторитетних і впливових членів міжнародної спільноти, досить перспективного політичного й економічного партнера” [Владимиров 2005, 3].

Директор Індійського інституту китайознавства Г. Дешпанде зазначав стосовно таких амбіцій: “Багато країн на нашій планеті надали б перевагу іншому світоустрою...” [Акимов... 2001, 94]. Однополярний світ на чолі з США – реалії сьогодення, але зовсім не ідеал для великих країн Сходу, що мають власну багатовікову культурну традицію, у тому числі – й політичну. Маються на увазі передусім Китай та Індія, які у минулому сторіччі змогли зберегти цивілізаційну своєрідність і в яких немає комплексу неповноцінності перед цивілізаціями Заходу. Якщо в Китаї говорять про бажане майбутнє світу

як про “багатополіусність” [Шергін 2003], то для індійської політичної науки більш притаманним є визначення “поліцентричність” – цей термін є традиційним для суспільної думки індійців з давніх часів. Саме про світоглядні традиції піде мова у нашому дослідженні, адже для країн Сходу, й Індії зокрема, традиційні підходи багато важать і в умовах сьогодення залишаються принциповими для окреслення сучасних тенденцій. Відомо, що спадковість є визначною рисою індійської цивілізації, і тому вивчення усталених підходів до найважливіших світоглядних проблем є абсолютно необхідним для розуміння сучасної політики держави, поведінки її лідерів. Актуальність такого дослідження визначена передусім тим, що наразі Республіка Індія є дійсно країною з великими амбіціями щодо власного місця на світовій арені і такі амбіції мають витoki у певних реаліях, про що докладніше йтиметься далі.

Окремою мотивацією для написання статті є відданість автора улюбленій темі – дослідженню принципової індійської доктрини “єдності у відмінностях”, яка має багато різних профілів. Один з них – географічний, оскільки географічна різнобарвність Індії може бути порівняна з етнічною, релігійною, культурною та економічною строкатістю, при цьому Індія існує як єдине ціле протягом багатьох сторіч. Безумовно, до географічного чинника приєднується політичний: ідея ідентичності, самовизначення, приналежності до єдиної цивілізації та політичної культури має давню історію і зараз надзвичайно активно досліджується передусім самими індійцями, як на батьківщині, так і за кордоном. Так, метою дослідження відомого історика та соціолога Панде став аналіз суспільних та ідейних засад індійської культури, при цьому автор підкреслив, що їх формування починалося саме з географічної єдності [Pande 1995]. До цієї теми звертаються відомі політологи-індійці, які працюють за кордоном, у США та Великій Британії, – С. Кхілнані, А. Кохлі,

Б.Р. Найар. Ідея самоідентичності та різні її прояви стали предметом дослідження відомого економіста і соціолога, лауреата Нобелівської премії А. Сена: презентація його книги “The Argumentative Indian” [Sen 2005] з великим успіхом пройшла 1 серпня 2005 р. в Делі і, відповідно до назви, викликала жваве обговорення в індійських засобах масової інформації – в пресі та на телебаченні. Центральною стала тема індійської демократії, її походження та специфіка, і тому знов і знов йшлося про велич однієї з найдавніших цивілізацій світу і її становище у сучасних умовах. Немає жодного сумніву, що усі ці новітні дослідження пов’язані з сучасними змінами, з новими проблемами та перспективами, які постають перед Індією в епоху глобалізації, з намаганнями посилити позиції країни в світі, перетворити її на один із провідних геополітичних центрів.

“Геополітичні центри – це держави, значення яких зумовлене не їх потужністю і мотивацією, а швидше їх важливим розташуванням”, – стверджує З. Бжезинський [Бжезинский 2005, 55]. Саме на таких позиціях стояли й давньоіндійські автори політичних доктрин, які добре усвідомлювали вигідне місце Індії на географічній карті. Традиційно під назвою Індія мався на увазі весь південноазійський субконтинент, коли йдеться про історичну традицію, а не сучасну ситуацію, саме так слід сприймати сутність цієї назви. Наразі цей субконтинент розглядається як окремий геополітичний регіон. Геополітика виявляє об’єктивно існуючі просторові цінності, і хоча про науку під такою назвою ми говоримо лише впродовж століття, ще у давнину саме цьому критерію надавалося велике значення. Адже, за висловом Ромілі Тхапар, “...визначені регіонально простори є активними гравцями історичних подій, що можна простежити і в історичній, і в географічній перспективі...” [Thapar 2002, 38].

Отже, великий субконтинент, оточений з трьох сторін морями й океаном і з півночі – найвищими горами світу Гімалаями, має чітко визначені природні кордони. Це величезний масив, історія якого багато в чому була визначена саме географічними умовами: природними кордонами, розмаїттям природно-кліматичних зон та

великою територією. Неможливо недооцінювати вплив географічного чинника на історичний розвиток Індії та формування її цивілізаційних особливостей. Природні кордони зробили цей регіон захищеним і до певної міри ізольованим; за висловом Маджумдара, “...вони захищали Індію, але не могли гарантувати її недоторканність” [Majumdar 1994, 2]. Ці кордони ніколи не були такими, що їх неможливо перетнути. Навпаки, існувало декілька основних шляхів, якими чужинці потрапляли до Індії, – як місіонери та торговці, так і як завойовники. Тими ж шляхами індійці потрапляли до інших країн і знайомили їх мешканців із власною культурою. Один з таких відомих шляхів – через територію сучасного Афганістану (долина річки Кабул – Пешавар або Герат – Кандагар), Гіндукуш, до рівнин Пенджабу – п’ятиріччя долини Інду. Саме так до Індії прийшли племена аріїв у середині II тис. до н.е., так потрапили до Західної Індії війська Олександра Македонського та пізніше – завойовники-мусульмани. Вже звідти через невеличкий коридор між пустелями Раджастану та передгір’ям Гімалаїв шлях пролягав до іншої великої рівнини – долини Гангу. Немає нічого дивного в тому, що всі важливі баталії, у яких вирішувалася подальша доля Індії, відбувалися біля містечка Паніпат, на вході до Великої Гангської рівнини, – іншого шляху фактично не існувало. (Сьогодні кожен, хто потрапляє до Паніпата, розташованого у штаті Харіяна, неподалік від Делі, може побачити чудовий монумент на честь захисників індійської землі та напис: “Паніпат – місто військової слави Індії”).

З протилежного напрямку – східного – потрапляли до Індії шукачі знань та релігійних істин, а також торговельні місії та посольства з Китаю, перетинаючи Гімалаї через Хотан. Хоча цей шлях був досить небезпечний та виснажливий для мандрівників, жага до знань чи то прибутків іноді перемагала, й завдяки цьому ми маємо чудові джерела для вивчення історії Індії – подорожні записи китайських мандрівників, здебільшого буддистських ченців – Фа Сяня, Сюань Цзана.

А. Тойнбі розрізняв кордони військової та так звані пороги культурного впливу. У давнину культурний вплив Індії поширювався через Кашмір та Гандгару на північ

та частково на захід, до Центральної Азії та Афганістану. Тому важко чітко окреслити ареал індійської цивілізації – він змінювався відповідно до історичних часів, хоча й не такою значною мірою. Так, свого часу Кушанська імперія об'єднала території Афганістану, Центральної Азії та Північної Індії. Вплив індійської культури тут не піддається жодному сумніву, та й військові кордони значно просунулися на північ, далі від природної межі Індії – Гімалаїв. Проте центральною ареною індійської цивілізації залишалися території, які завжди були її ядром, передусім мається на увазі велика Індо-Гангська рівнина.

Географічне розмаїття Індії вражає так само, як її простір: нагадаємо, що тут можна знайти найбільші гори у світі, алювіальні рівнини, різноманітні ліси та гарячі пустелі – надто великою є площа субконтиненту, розташованого обабіч північного тропіка. Ці два чинники разом – велика площа та розмаїття – стали визначальними як для існування великої кількості господарських укладів, так і різних політичних об'єднань. Проте для нас зараз важливо підкреслити, що вже на ранньому етапі це сприяло формуванню певної суспільної свідомості індійців. Існуюче розмаїття – географічне, расове, етнічне, лінгвістичне, релігійне, культурне, політичне – є визначальною рисою індійської цивілізації, а головний, об'єднуючий принцип цієї цивілізації – *єдність у відмінностях*. Відчуття єдності формувалось у давні часи багато в чому завдяки існуючим кордонам, і йдеться знову ж таки про субконтинент, чітко окреслений географічно. Відомий політичний діяч, колишній прем'єр-міністр Індії М. Десаї з цього приводу зазначав: “Ідея індійської єдності, яка передбачала спільну могутність усього субконтиненту, зайняла міцні позиції в індійських умах приблизно з часів створення епосу “Махабхарата” [Desai 1964, 15].

Автор одного із справжніх індійських бестселерів останніх років “Ідея Індії” політолог Суніл Кхілнані також підкреслює: “В брахманській традиції, наприклад в літературі Пуран, чітко висловлене почуття природних географічних кордонів, окреслених у священній географії завдяки *тіртхам* – місцям паломництва, розташованим по всій країні, доповнене ідеєю міфічних

реалій – *Ар'яварти* чи то *Бгаратварши*” [Khilnani 2004, 156].

Бгаратварша (“земля синів Бгарати”) та *Джамбудвіп* (“континент дерева Джамбу”) – найдавніші назви субконтиненту. Пурани зазвичай поділяють весь світ на сім великих частин – *двіп* (островів) і *Джамбудвіп*, одна з яких, згідно з цією літературою, – центральна. У свою чергу вона поділяється на дев'ять частин (*варши*), одна з яких – *Бгаратварша* – розташована від Гімалаїв до моря. Дуже важко чітко визначити кордони кожної з вищеназваних територій, але, безперечно, *Джамбудвіп* – більша, оскільки до неї також традиційно відносили землі на північ від Гімалаїв у Центральній Азії. “Індія зазвичай називалася *Джамбудвіп* за часів Маур'їв та Кушанської імперії” [Pande 1995, 11]. *Бгаратварша* – земля вже суто індійська, без центральноазійського компоненту, розташована на південь від Гімалаїв, на північ від океану. Проте, можливо, сюди іноді включали південно-східні території, що відбивало вже більш пізні політичні реалії періоду імперії Гуптів.

У простішому варіанті Індію зазвичай поділяють на три великі частини: північну (гірську), Індо-Гангську рівнину (*Ар'яварта*) та півострів на південь від гір Вінах'я (*Дакшінапатха*). Середньовічна назва *Гіндустан* більш-менш кореспондується саме з *Ар'явартою* давнини – як вже зазначалося, центральною ареною індійської історії. З точки ж зору історичної географії, найбільш усталеним був поділ Індії на п'ять частин – чотири чверті та середину. Про такий поділ йдеться ще в Атхарваведі та Айтарея-брахмані, він був звичайний за часів існування великих імперій – Ашоки Маур'ї та Харшавардгани. (Назви цих п'яти частин – *Уттаранатха*, *Мах'ядеша*, *Прач'я*, *Дакшінапатха* та *Пратіч'я*, або *Апаранта*, – були пов'язані з їхнім розташуванням). Усі вони були саме частинами єдиної великої Індії, і справжній господар, імператор, мав володіти усіма п'ятьма. Ось чому у “Харшачаріті” Бана, розповідаючи про свого господаря, імператора Харшу, називав його “володарем п'яти Індій”.

З політичної точки зору вся Індія (субконтинент) сприймалася як “універсальна монархія” – *чакраварті кшетра*. Проте така “імперія” була скоріше політичним

ідеалом і не суперечила існуванню регіональних автономій: спочатку це були *джанапати* – колишні об'єднання племен, що згодом перетворилися на політичні об'єднання республіканського типу, пізніше – монархічні держави (обидва типи деякий час співіснували). Таким чином, єдність у різноманітності в політичному устрої передбачала пріоритет загальноіндійських інтересів, проте усталеною нормою було існування багатьох автономій. Сучасні дослідники навіть намагаються відшукати тут витoki федералізму, найбільш природного для Індії державного устрою [Pande 1995, 14]. Ідеї верховного пріоритету *чакраварті кшетра* значно посилювалися у часи існування великих північноіндійських імперій – Маур'їв, Гуптів та Харші. Проте нормою політичного життя для Індії залишалося все ж таки існування певної кількості досить автономних державних утворень. Це приводить нас до іншого принципового питання: вкрай важко розрізнити внутрішню та зовнішню політику, коли йдеться про традиційне індійське суспільство, оскільки слабкість державного апарату, рихлість політичної структури, невизначеність самого поняття держави спричинили очевидне збігання зовнішньої і внутрішньої політики.

Цей факт обов'язково слід враховувати під час знайомства з теорією *мандали*, згідно з якою будували свої відносини з сусідами стародавні індійські країни, аби не ставити на місце сусідів великі держави, такі як Іран чи Китай, і правильно трактувати всі елементи політичної теорії. Концепція *мандали* передбачає наявність могутнього правителя, що стоїть, так би мовити, у центрі кола, чи то колеса (“мандала”). Недарма сильний монарх у стародавній індійській і, зокрема, буддистській традиції має назву *чакравартін*, дослівно: “той, хто обертає колесо (закону)”. У спрощенні теорія *мандали* має такий вигляд: найближчі сусіди царя, які безпосередньо оточують його володіння, – це потенційно ворожа сфера; ті ж, які межують із територією ворога, – потенційні друзі. Так стверджується у 13–15 шлоках 2 розділу VI частини “Артхашастри” – найбільш авторитетного наукового трактату з політики. Традиційно *мандала* нараховує 12 правителів, серед яких не лише сусіди-вороги та їх сусіди-

союзники, а також союзники ворогів і союзники союзників, союзники союзників ворогів і т.п. Безумовно, така теорія є доволі схематичною, і на практиці одну *мандалу* не обов'язково складали саме 12 царів, так само різною могла бути кількість потенційних друзів або ворогів. Проте завжди залишалася обов'язковою мета царя, який стояв у центрі *мандали*: він мав за допомогою своїх послів і таємних агентів спостерігати за можливостями усіх оточуючих його правителів, враховувати всі зміни в міждержавних стосунках і у розвитку країн-сусідів і потім за допомогою угод та домовленостей підтримувати власну могутність, залишатися домініоном. Отже, “...відносна стабільність царства забезпечувалась активною зовнішньою політикою царя” [Лелюхин 2000, 37]. За кінцеву мету такий цар мав так зване *дхармвіджайя* – справедливе завоювання, тобто значне поширення власних володінь (в ідеалі – ставав господарем усіх п'яти частин Індії). У разі такого завоювання цар обов'язково спочатку оголошував про свої амбітні наміри, а потім залишав підкореним царствам певну незалежність, вимагаючи лише визнати себе гегемоном за усіма належними традиціями і ритуалами.

Таким чином, територіальне розташування, власні можливості та урахування всіх навколишніх потенцій мали ледь не вирішальне значення для успішної зовнішньої політики. Що це, як не геостратегія, тобто – розробка механізмів реалізації геополітичних інтересів?

Слід наголосити на тому, що абсолютно всі авторитетні джерела з науки політики затверджують пріоритет миру у вирішенні всіх спірних питань. Чанак'я Каутілья, легендарний автор “Артхашастри”, на честь якого названий дипломатичний квартал Чанак'я-пурі у столиці Індії Делі, зазначає: “Війна має прислужувати іншим цілям держави, але не перетворюватися на самоціль” [Шукла 2002, 17]. Війна вважалась останнім засобом у політиці, натомість високо цінувалося вміння жити в гармонії з сусідами, можливість використовувати здобутки інших і навчати їх власних цінностей. “Ми сьогодні потребуємо ретельного вивчення того, як Індія протягом сторіч формувала свої підходи до інших”, – зазначає у своєму дослідженні Р.С. Кхаре

[Khare 1998, 69]. Історія підтверджує, що Індія ніколи не мала територіальних амбіцій, не прагнула військових захоплень ні малих, ні великих своїх сусідів. “Живи сам і дай жити іншим” – ось гасло цивілізації, яка сповідувала протягом багатьох тисячоліть принцип *ахімси* – ненасилля, і цей чинник не слід недооцінювати.

“Певна річ, я вірю у єдиний світ. Як я можу думати інакше?” – колись зазначав М. Ганді, і ці його слова відбивають традиційне для індусів філософське світосприймання, що склалося ще у сиву давнину. Основою такого світогляду є теорія *Васудгейв кутумбакам* – “Весь світ – одна родина”, яка визначила відносини Індії з іншими країнами у минулому і яку широко використовували відомі політичні діячі незалежної Республіки Індії. Індійці люблять підкреслювати, що після здобуття незалежності їм не треба було багато думати щодо визначення свого політичного курсу: зовнішня політика стала продовженням традицій, які склалися протягом тисячолітньої історії. Основою міждержавної діяльності Республіки Індії став “курс Неру”, згідно з яким Індія проводила політику уникнення позиції сили та неприєднання до військових блоків [Володин 1990].

Взагалі, важко переоцінити роль Дж. Неру у формуванні зовнішньополітичної доктрини незалежної Індії, її філософа та архітектора (разом з посадою прем'єр-міністра він також обіймав посаду міністра закордонних справ). На думку Дж. Неру, незалежний зовнішньополітичний курс був не лише вибором, а й єдиною можливою імперативою для Індії як великої цивілізації. Зазначимо, що за минулі 58 років цей курс Республіки Індії фактично залишився незмінним, він став предметом національного консенсусу, предметом “надпартійної” згоди. Поясненням цього певною мірою може бути саме той факт, що в основі цього курсу лежать традиційні цивілізаційні цінності індійців, насамперед – теорія ненасилля, пріоритет мирних шляхів вирішення проблем будь-якого рангу, а також духовність, притаманна навіть політичній культурі індійців. Індія ніколи не потребувала підкорення інших, – люблять підкреслювати національні автори, – і навряд чи мала такі потенції – додамо ми. Традиційно так склалося, що самоціллю

був пошук істини у собі та життя в гармонії з іншими, а всі відомі баталії пов'язані із захистом національних інтересів, але не з нападом на сусідів. Підкреслимо, що і сьогодні така історія є предметом особливих гордощів індійців.

Завдяки чіткій позиції Дж. Неру, яка була сублімацією традиційних зовнішньополітичних та світоглядних орієнтирів індійців, Індія стала одним з найбільш принципових борців за визнання пріоритету мирного співіснування, ініціатором створення Руху неприєднання як певної альтернативи існуючому на ті часи протистоянню двох основних силових блоків, а сам Дж. Неру був ледь не єдиним політиком третього світу, з яким підтримували стосунки лідери обох цих сил. Проголошені у Бандунгу у 1955 році відомі п'ять принципів *панча шила*, які до того вже стали фундаментом для побудови мирних стосунків між Індією та Китаєм, стали основою зовнішньополітичного курсу Індії. Ці принципи передбачали: взаємоповагу територіальної цілісності та суверенітету, ненапад, невтручання у внутрішні справи інших країн, рівність та взаємовигоду і мирне співіснування. За роки, що минули, принципи мирного співіснування держав різного рівня економічного та політичного розвитку стали не лише кредо індійської зовнішньої політики, а й певною мірою були сприйняті міжнародною спільнотою, стали підґрунтям для розвитку нових міжнародних відносин у післявоєнному світі, а послідовність Республіки Індії у дотриманні цих принципів згодом призвела до значного підвищення її ролі на міжнародній арені.

Віра у можливість мирного співіснування країн з різними політичними режимами та економічними можливостями є цілком природною для індійської зовнішньополітичної доктрини ще й тому, що одним з основних поглядів індійців на світ споконвічно був згаданий вище принцип *vasudhaiva kutumbakam*. Сучасні індійські політологи намагаються надати йому нового звучання, зокрема трактують ідею про неподільність світу шляхом заперечення дихотомії Схід – Захід. Традиційні погляди на світ, таким чином, отримали сублімацію відповідно до реалій сучасності.

Наразі Республіка Індія є важливим суб'єктом міжнародних відносин, а в

умовах розвитку сучасного багатополісного світу намагається перетворити південноазійський субконтинент на один з таких полюсів. Нагадаємо, що Південна Азія – один з найбільших регіонів світу, тут сконцентрована майже чверть населення земної кулі. Регіон має свою геополітичну специфіку та своєрідну динаміку розвитку. Протягом останніх майже шістдесяти років він залишається одним з найбільш проблемних з точки зору конфесійних та міждержавних конфліктів, і за останні роки ситуація лише загострилася у зв'язку з появою в арсеналі двох найбільших держав регіону ядерної зброї. Серцем цього регіону є, безперечно, Індія з її великими матеріальними та людськими ресурсами, економічним потенціалом та політичними амбіціями. Проте сьогодні країна намагається бачити себе не тільки регіональним, а й впливовим центром сили глобального масштабу. Відповідаючи на питання, що є основою прагнень Індії до отримання статусу великої держави, автори монографії “India in the World Order. Searching for Major-Power Status” визначають такі основні моменти: існуючі геополітичні реалії (розміри субконтиненту, мільярдне населення), позиція гегемона у Південноазійському регіоні, економічний та військовий потенціал, впевненість у можливості впровадження незалежного зовнішньополітичного курсу [Nayar 2003, 3]. До вищеперерахованих факторів слід обов'язково додати, що Індія – одна з небагатьох країн на планеті, яка уособлює цілу цивілізацію – стародавню та самобутню.

Кількість країн, які сьогодні мають наміри, а також можливості впливати на зміни світового устрою, хоч би й дуже повільно, не така вже й велика. Сучасні політологи визнають серед таких серйозних гравців на постбіполярній карті світу Республіку Індію, хоча і вважають її в цьому сенсі “молодшим братом” у порівнянні з Китаєм та Росією. Як зазначав З. Бжезинський, “Індія... перебуває в процесі свого становлення як регіональної держави і розглядає себе як потенційно велику дійову особу у світовому масштабі. Вона вбачає у собі й суперника Китаю. Можливо, це переоцінка своїх стародавніх можливостей, проте Індія, безперечно, є найбільш могутньою державою Південної Азії...” [Бжезинський

2005, 61]. До речі, свого часу, на початку існування країни як незалежної, Дж. Неру висловив думку про те, що у майбутньому найбільшу роль у світі гратимуть чотири держави: США, Радянський Союз, Китай та Індія, та обґрунтував її передусім посиленням на вигідне геополітичне становище країни (а також великі людські та матеріальні ресурси). Якщо прийняти точку зору, що предметом геополітики є проблеми конвертації внутрішньополітичного потенціалу країни у її зовнішній потенціал, то такий підхід стає цілком зрозумілим.

“Закони геополітики є надзвичайно зручними для аналізу світової політики, історії дипломатії й стратегічного планування” [Коппель 2001, 187] – це твердження чудово демонструє приклад Індії. Яку б з проблем та теоретичних концепцій зовнішньої політики країни ми не спробували б розглянути, знайдемо цьому підтвердження. Так, наприклад, кашмірська проблема: суть її, безумовно, полягає у різниці підходів Індії та Пакистану до можливих шляхів вирішення. Проте витoki цієї проблеми слід шукати саме у важливому геополітичному розташуванні Кашміру, про що свого часу писав Неру, зазначаючи, що Кашмір – серце Азії, територія, через яку проходять усі важливі шляхи до Центральної, Південної та Східної Азії, тому таким важливим для Індії було залишити у своєму складі Дхамму і Кашмір.

Розвиток індійсько-китайських стосунків також може бути простежений у геополітичному ракурсі. До речі, на погляди Дж. Неру та формування підходів до розбудови двосторонніх відносин у перший період (так званий “період ідеалізму” – до війни 1962 р.) величезний вплив справили ідеї відомого індійського вченого та дипломата К.М. Паніккара – посла Індії у Пекіні, який є автором декількох книжок з геополітичного призначення країни. Перебуваючи під враженням від військовополітичних можливостей комуністичного Китаю та беручи до уваги існування значного кордону між країнами-сусідами, він вважав, що Делі має укласти з Пекіном стратегічний союз і навіть відмовитися від усіх пільг у Тибеті, які дістались у спадок від Британської Індії. Саме у цьому – витoki політики “умиротворення Китаю”, проявом якої стали згадані принципи “панча

шила”. Історія індійсько-китайських відносин останнього півсторіччя – досить бурхлива. Проте від умиротворення та згодом відкритого протистояння обидві країни пройшли шлях до відновлення діалогу та взаємовигідної співпраці, а також – ідей щодо створення стратегічного трикутника Делі – Москва – Пекін, враховуючи схожість багатьох позицій трьох великих країн.

Геополітична концепція концентричних кіл – ще один приклад індійської геостратегії. Вона передбачає чітке розмежування інтересів зовнішньополітичної діяльності, зважаючи передусім на розташування країн та регіонів. Як практичний прояв цієї концепції можна назвати доктрину Гуджарала (сер.1990-х рр.), 5 принципів якої націлені на розвиток відносин з безпосередніми сусідами Індії у регіоні, тобто тими, хто становить перше, найважливіше, коло. Останніми роками пріоритетним визнається східний вектор зовнішньополітичної діяльності Індії, про що свідчить динаміка розбудови стосунків з країнами АСЄАН та створення БІМСТ-ЕК (наступне коло).

Концепція концентричних кіл зовсім не відкидає ідеї єдності, цілісності світу. Єдиний та неподільний світ, на думку індійців, має бути керований репрезентативним органом, який надійно захищатиме інтереси всіх учасників світових процесів. З цим пов’язуються пропозиції щодо реформування ООН та розширення Ради Безпеки, про що наполегливо йдеться останнім часом у виступах індійських лідерів. Уряд Індії намагається забезпечити гідне становище своєї мільярдної країни у світі, запорукою чого має стати її постійне членство у РБ ООН. При цьому наголошується, що Рада Безпеки має бути більш репрезентативною, аби мати вищий ступінь легітимності та ефективності своєї роботи. В Індії вважають, що реформа Ради Безпеки ООН є надзвичайно нагальною, оскільки ситуація, коли Азія, Латинська Америка та Африка представлені однією країною – Китаєм, у той час як західний світ має США, Францію, Велику Британію та Росію, є абсолютно не демократичною та не реалістичною. Поруч зі збільшенням кількості членів Ради Безпеки мають, на думку індійських лідерів, відбуватися і якісні зміни у роботі ООН, передусім – посилення

відповідальності цієї організації за долю людства. У своїй промові на ювілейній 60-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 15 вересня 2005 р. прем’єр-міністр Індії доктор Манмохан Сінгх зазначив: “У цьому єдиному світі ми маємо тільки одну ООН. Якщо в нас не вийде ООН, в нас нічого не вийде з наступними поколіннями, які мають повне право отримати світле надбання. Глобалізація пропонує багато можливостей для поліпшення життєвих стандартів скрізь по усьому світу... Світова спільнота повинна взяти на себе сміливість використати потенціал глобалізації на користь людства” [www].

Слід також окремо відзначити, що кардинальні зміни світового масштабу, які відбулися протягом останніх півтора десяти років, не просто збіглися з успіхами у розвитку індійської економіки, вони об’єктивно сприяли зміцненню позицій Індії, зростанню її впливу. Глобалізація в різних її проявах кинула багато викликів індійському суспільству, але й також відкрила перед ним абсолютно нові перспективи. Індійське ставлення до глобалізації з усіма її можливостями визначається передусім прагматизмом, бажанням скористатися її наслідками для прискорення власного економічного розвитку. Відомий російський індолог Ф. Юрлов слушно зазначив з цього приводу, що Індія “... прийняла світ, що змінився, з усіма його складнощами, вона активно використовує нові можливості для зміцнення своїх економічних та політичних позицій” [Юрлов 2005, 36]. З іншого боку, в Індії серйозно занепокоєні тим, що глобалізація може призвести до поступового “розмивання цивілізаційних особливостей індійської культури”. Боротьба за збереження власної традиції відбувається паралельно з активною діяльністю на міжнародній арені з формування поліцентричного світу, при цьому мається на увазі, що “...Індія має економічні, демографічні, культурні і цивілізаційні чинники того, щоб стати у ХХІ ст. самостійним великим світовим економічним, політичним і цивілізаційним центром” [Титаренко 2002, 59]. До цього висновку можна лише додати, що вже на самому початку III тисячоліття Індія засвідчила не лише готовність бути лідером світового масштабу, а й продемонструвала

певні успіхи – у розвитку економіки та передових галузей науки (інформатика, космос, біотехнологія тощо), дотриманні принципів демократії, збереженні традиційних зовнішньополітичних пріоритетів.

З великою повагою індійці ставляться до своєї культурної спадщини, але при цьому вони не протиставляють себе решті світу, а намагаються стати однією з його найбільш вагомих органічних частин.

ЛІТЕРАТУРА

- Акимов В., Лунев С., Салицкий А. Китай, Индия, Россия: состояние и перспективы сотрудничества // **Восток**, №1, 2001.
- Бжезинский З. **Великая шахматная доска**. Пер. с англ. Москва, 2005.
- Владимиров Д. Стратегические ориентиры сотрудничества // **Азия и Африка сегодня**. №8, 2005.
- Володин А., Шаститко П. **Пусть не обманет надежда**. Москва, 1990.
- Коппель О.А., Пархомчук О.С. **Міжнародні системи. Світова політика**. Навчальний посібник. Київ, 2001.
- Лелюхин Д.Н. “Тайная служба” в древнеиндийской политической теории // **Политическая интрига на Востоке**. Москва, 2000.
- Титаренко М.Л. Россия, Китай, Индия в глобальном мире // **Международная жизнь**. №6, 2002.
- Хантингтон С. **Столкновение цивилизаций**. Пер. с англ. Москва, 2003.
- Шергін С. До справедливого світового порядку. Китайські політологи про багатоплярний світ. **Політика і час**. №5, 2004.
- Шукла Д. **Индийская дипломатия на протяжении веков** // Индия. Перспективы. Июль 2002.
- Юрлов Ф. Индия в мировой политике // **Азия и Африка сегодня**. №7, 2005.
- Desai Morarji R. **Indian Unity: from dream to reality**. Delhi, 1964.
- Khare R.S. **Cultural Diversity and Social discontent**. Delhi, 1998.
- Khilnani S. **The Idea of India**. Penguin Books India. New Delhi, 2004.
- Kohli A. **The Success of India's democracy**. Cambridge University, 2001.
- Majumdar R.C. **Ancient India**. New Delhi, 1994.
- Nayar Baldev Raj, Paul T.V. **India in the World Order**. Searching for Major-Power Status. Cambridge University Press, 2003.
- Pande G.C. **Foundation of Indian Culture**. Vol. II. Delhi, 1995.
- Sen A. **The Argumentative Indian**. Writings on Indian History, Culture and Identity. Penguin Books India. New Delhi, 2005.
- Thapar R. **Early India**. From the origin to AD 1300. New Delhi, 2002.